

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Fekete József

**A SZERVITA REND MAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNETE 1867-től 1950-ig**

Ordo Servorum Mariae, O. S. M.

Témavezető: Dr. Puskely Mária (PhD)

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Budapest, 2009

I. A téma jelentősége, historiográfiai előzményei

A szervita rend története tudományos szempontból feldolgozatlan hazánkban. Munkám célja, hogy emléket állítsak egy méltatlanul elfeledett szerzetesrendnek, mert magyarországi történetük fontos része az egyháztörténetnek és a hazai szerzetesség megismerésének. A szerzetesi életállapot szinte minden világvallásban megtalálható, így a buddhisták, mohamedánok, ortodox keresztények is nagy tiszteletben tartják szerzeteseiket. Még a protestáns vallásban is megjelenik a szerzetesség.

A katolikus szerzetesség rendkívül sokrétű, és nagyon különböző szokásokat követ. Férfi rendből több mint 600 működik még jelenleg is a világ számos országában. Hazánk területén a török hódoltság miatt csak a ferencesek tudtak számottevő tevékenységet kifejteni, a többi rend nagyon összezsugorodott vagy megszűnt. A reformáció szintén visszavetette ezt az életformát és sajátos élethivatást. Az amúgy is gyenge lábakon álló, újonnan megtelepülő vagy a viszontagságokat túlélő szerzetesrendeket katolikus részről II. József fellépése és rendeletei szinte napjainkig hatóan visszavetették. Több rendet feloszlattak, a szerviták is elvesztették rendházaik felét. A felvilágosult abszolutizmusban a szerzetesrendek nehezen találták helyüket, létszámuk stagnált. Elsősorban ezzel magyarázható, hogy a még a dualizmus és a Horthy-korszak kedvezőnek mondható időszaka ellenére is csak 23 férfi rend volt 1950-ben. Ha megnézzük a majd száz évvel korábbi adatokat, kitűnik, hogy ez is szép növekedés volt viszonylag rövid idő alatt. 1846 végén összeírták a szerzetesrendeket, akkor mindössze 11 férfi és 6 női szerzetesrend, illetve két görög szertartású rend működött. A szerviták a harmadik legkisebb rend volt, de megelőzték a nagynevű domonkos rendet és a karmelitákat. Megállapítható tehát, hogy hazánkban Nyugat-Európához, különösen annak katolikus déli részeihez képest sokkal szegényebb a szerzetesség elterjedése. A történelemtudomány elég magas szinten dolgozta fel a hazai szerzetesség történetét, de a szerviták kimaradtak, pedig történetük ismeretében jobban megérthető és feldolgozható a hazai szerzetesség története.

Nagy nehézséget jelentett a kutatásnál, hogy a szerviták magyarországi történetéről senki sem jelentetett meg átfogó munkát. A rend tagjai közül Péter Wimmer M. Anzelm írt viszonylag sokat, de ő lelkeségi író volt, nem történész, így munkái csak néha érintik a rend történetét. Megpróbálkozott ugyan a rend magyarországi történetének megírásával, de ezt feladta, és az elkészült anyagot a „Benizi Szent Fülöp és kora” című könyvének végére helyezte függelékként „A szerviták magyar földön” címmel. Ez a nagyon rövid, mindössze 30 oldalas összefoglalás nem jelöli meg a forrásokat, sok a lelkipásztorkodás bemutatásával

foglalkozó rész, a pesti rendház történeténél pedig sokat átemel a másik nagyon fontos forrásból, melynek címe: „Emlék-lapok a Budapesti Szervita Konvent 200 éves fennállásának örömnepére” (Budapest, Szent István Katolikus Műintézet Könyvkiadója 1889). Ez nagyon értékes forrása a rendnek, de csak egy rendház történeti feldolgozása. A kiadás időpontjából fakadóan, a kétségkívül legjelentősebb magyar rendháznak csak a vizsgált korszak előtti történetét mutatja be. Terjedelme mindössze 33 oldal. Szintén rendháztörténet, de inkább a szerviták előtti időkkel foglalkozik P. Ángyán M. Fülöp „Máriaremetei kegyhely” könyve, de ez is csak 24 oldal, és inkább csak a képanyaga jelentős, illetve nem történeti, hanem csak ismeretterjesztő mű. Rendháztörténetnél jelentős Varga Géza Ernő: Fogolykiváltó Boldogasszony tisztelete és Makkos Mária. Budapest 1947. Ez a makkosmáriai templom és rendház építéstörténetét írja le, kitérve a szerviták működésére is. Kimondottan korszerű történelmi munka csak a Loretto-i rendházzal készült német nyelven (Dr. Stefan László: Loretto im Burgenland, Eisenstadt, 1994.), de ez a rendház már nem esik kutatásom körébe, hiszen II. József bezáratta. Az átfogó szerzetesrend-történetek többsége csak egy-két oldal erejéig foglalkoznak a rend történetével és ezek is csak felületes információkat adnak Puskely Mária 1998-ban kiadott könyvét leszámítva. Ezek közül kiemelném:

- Balanyi György: A szerzetesség története. Budapest, Szent István Társulat 1923.
- A szerzetes rendek egyetemes történelme különös tekintettel a magyar s erdélyországi szerzetesség jelen létállapotára. II. kötet. Pest, 1867. Szerkesztette: Karcsu Antal Arzén
- A Katolikus Magyarország II. kötet. Budapest 1902. Szerkesztették: Dr. Kiss János, Dr. Sziklay János
- Puskely Mária: Kétezer év szerzetessége Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia II. kötet. Budapest, 1998
- Gömbös Tamás: A szerzetes és lovagrendek címerei és viseletei, Budapest, 1993.
- Magyar Katolikus Almanach II. kötet, A magyar katolikus egyház élete 1945-1985 Budapest, 1988. Szerkesztette: Dr. Turányi László
- Országos Katolikus Névtár II. szerzetesi kötet Budapest, 2001.
- Szöllőssy Károly: Az Osztrák-Magyar Monarchia összes szerzetes rendeinek történeti és statisztikai rajza, különös tekintettel azok irodalmi és tanügyi működésére Arad 1878.
- Tóth Mike: Szerzetes rendek és Társulatok Magyarországon. Kalocsa, 1913.

II. A kutatás alapvető forrásai és tárgya

A fent közölt rövid historiográfiai áttekintésből is látható, hogy a rend történetét ezen munkák alapján nem lehet rekonstruálni, mivel ezek a munkák kölcsönösen egymásból merítenek, és egymásra épülnek. A kutatást így a primér források feltárásával kellett kezdeni, amit az nehezített, hogy a rend levéltárát 1950-ben széthordták.

A kutatás legnagyobb részét a viszonylag gyér szakirodalom és szóba jöhető levéltárak anyagának felkutatása és feldolgozása tette ki. Ennek következtében sokszor kellett egykorú, latin nyelvű feljegyzések, okmányok alapján részinformációkat és helységneveket rekonstruálni, majd azokat más levéltárak adataival összevetni. Ez nem ritkán komoly erőfeszítést igényelt, hisz nem egyszer a három- vagy négyféle - irodalomban fellelt - adat közül kellett kiválasztani a hitelest. Ezen hibák többnyire korábbi, téves megállapításon vagy valamely megállapítás téves értelmezésén alapulnak. Ezek mellett a kutatásban jelentős helyet kapott a helyszíni vizsgálat. Fölkerestem a szervita rendházakat, templomokat. Még a jelenleg szociális otthonként működő máriaremetei volt rendházba is sikerült bejutnom, és ott fotókat készítenem.

A levéltárak közül első és legfontosabb a szervita rend egri rendházában található nem hivatalosan működő levéltár, amely gyakorlatilag a rend irattárának tekinthető. A szerviták a feloszlatakor meg voltak győződve, hogy irattárukat megsemmisítésre viszik el, ezért amit tudtak elrejtették. Szerencsére az elszállított levelek és iratok többsége is megmaradt. Ezzel kapcsolatban értékes információkat tudhatunk meg (Wix Györgyné: A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon 1950-1952. Budapest, 1997.) mely szerint sok szakember is dolgozott az anyagok rendezésénél, és bár a teológiai könyvekből valóban sokat megsemmisítettek, a lefoglalt könyvek és iratanyagok jelentősebb részét osztályozták, és a megfelelő helyekre szállították. A szerviták rendházát nagyon gyorsan kellett kiüríteni, mert egy másik intézmény költözött ide, ezért az anyagot gyorsan elszállították, és csak később rendezték.

A rend iratainak egy részét, a korábbiakat, ömlesztve Pannonhalmára vitték, ez került később vissza a szervitákhoz Egerbe, mint az egyetlen ma is létező rendházba. Az iratokat egy belga szervita páter rendezte, aki akkor még alig tudott magyarul, így csak a keltezés, vagy név alapján rakta különböző kartonokba az anyagokat. A szétválogatásnál alapvető szempont volt a személyi kartonok és a rendházak kartonjainak, illetve a rendtartományt érintő

kérdéseknek „provinciális” aktába történő szelektálása. A „nővérek” akta a rend női tagjainak információit tárolja, de ez nagyon szegényes, tehát a nővérek levéltára valószínűleg saját anyaházukban volt, de erről semmi ismeretem sincs, hiába kerestem. Az egri rendházban lévő archívum csak körülbelül, mintegy húsz százalékban rendezett. A rendezetlen anyag többsége szerencsére vizsgálendő korszakomon kívül esik.

A budapesti rendház levéltárának másik, nagyobbik és régebbi része a *Budapest Fővárosi Levéltár* állományába került. Itt szakemberek rendezték, és katalogizálták az anyagokat. Ez könnyebben kutatható. A pesti rendház és a magyar szervita tartományfőnökség 1696-1948 közötti anyagának jelentősebb része fellelhető. Ez 23. doboznyi anyagot jelent, de sajnos a többi rendházzal nagyon kevés információt tartalmaz. Megállapítható, hogy az egri anyag és az itteni egy helyről származik, a hajdani budapesti anyaház levéltárából.

A szerviták szempontjából fontos levéltárak között kiemelném még az esztergomi *Prímási Levéltár* anyagát, mely canonica visitatiók jegyzőkönyveit, a rend és a főegyházmegyei helynökség vagy fontosabb kérdésekben a hercegprímás levelezését, rendi kérvényeket őriz.

A *Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár* anyaga Makkosmária és Máriaremete történeti forrásait tartalmazza, ugyanis az egyházmegye területén működő templomokban a helyileg illetékes megyéspüspök gyakorolja az ordináriusi jogokat.

Ugyanilyen szempontból értékes a *Veszprémi Érseki és Káptalani Levéltár*: Sur és Csatka vonatkozásában felelhető iratanyag, canonica visitatiók jegyzőkönyvei és előjárói levélváltások. A *Győri Egyházmegyei Levéltár* Fraknó és a II. József által megszüntetett lajtaszéki és loretoi rendházak történeti feltárása szempontjából fontosak. Az *Egri Főegyházmegyei Levéltár* az egri rendház és később a törökszentmiklósi rendház feldolgozása szempontjából tartalmaz érdekes információkat. A *Szeged-Csanádi Egyházmegye Püspöki Hivatala* szintén rendelkezik egyházmegyei levéltárral, ez a makói fiúinternátus történetéről szolgáltat anyagokat.

A megszüntetett váti rendházzal a *Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban* lehetnek anyagok, de ezt nem vizsgáltam, mert nem esik kutatási időszakomba, és a felosztással kapcsolatos anyagok Budapesten Az *Magyar Országos Levéltárban* is megtalálhatók. A MOL azért is fontos, mert itt található a Helytartótanácsi Levéltár anyaga is, amely érdekes kimutatásokat tartalmaz a rendek számarányáról is. Külön említésre méltó még a *Magyar*

Rádió Archívuma, melyben a szervita páterek rádiós beszédeit őrizték meg valamint a *Pest Megyei Levéltárban* Rexa Dezső hagyatéka, aki mint neves levéltáros még egészben láthatta és kutathatta a hajdani szervita levéltárát, és érdekes adalékokat közöl. Végezetül kiemlítendő, a rend legutolsó időszakáról nagyon érdekes és egyben megdöbbentő anyagokat őrző *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*.

A levéltárak mellett számos információt tartalmaznak a különféle sematizmusok. A szerviták kötve, füzet formájában is kiadták rendi sematizmusait. A rendtagokról 1857-től 1906-ig a rendi sematizmusokból sok adatot megtudhatunk. Ezek a füzetek majdnem minden évben megjelentek, és az osztrák-magyar rendtartomány fontos statisztikai adatait közlik. Az akkori rendtartomány nyolc rendházat foglalt magába. Megtudható az is, hogy az adott rendházban élő szerzetes mikor és hol született, mikor lépett a rendbe, mikor tett örökfogadalmat, és mikor szentelték fel. A füzetek elején a rend generálisának az adatai olvashatók, majd következnek a tartományfőnök (Prior provinciális) adatai, majd az előjárók tisztségeit sorolják fel. A rendházak alapvető adatai is fel vannak tüntetve, mint pl. alapítási év és alapító neve, a rendházban élő szerzetesek neve adataikkal együtt. Végezetül következik az összesítés a rendtagok számáról és a meghaltak adatai. A tartományfőnökök kronologikus felsorolása az utolsó lapon szerepel. A rendi sematizmusok mellett tartományi választógyűlés körlevelei is felsorolják a rendtagokat és tartózkodási helyüket.

A sematizmusok egy másik nagy csoportja az egyházmegyei névtárak, melyben szintén feltüntették az adott egyházmegyében működő szerzeteseket, általában abban az esperesi kerületben, ahol rendházuk volt. Az ilyen sematizmusok felelhetők az Országos Széchényi Könyvtárban is, de a szervitákkal kapcsolatos sematizmusok a legteljesebben az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban találhatók.

Szintén készültek még átfogó országos névtárak, melyek közül most csak Pilinyi Gyula által összeállított „A magyarországi latin és görög szertartású világi és szerzetes római katolikus papság névtára” jelentőségét emelem ki.

A források harmadik nagy csoportja, a fellelhető korabeli újságcikkek, mint például „Vasárnapi Újság”, „Magyar Kurír” és még sok egyéb lap, de mindezek között is a legfontosabb a szerviták által hét éven keresztül kiadott „Áve Mária” Az eucharisztikus világkongresszus évében, 1938-ban tudták megindítani saját folyóiratukat, ami 1944-ig jelent meg. Havilapnak szánták, de évente csak négy vagy hat példányt tudtak megjelentetni. Ezen

kiadványok nagyon fontosak, mert szinte minden számban olvasható valami a rend történetéből és mostanra már szintén történelemé lett akkori jelenéből.

A negyedik csoport, a más szerzőknél fellelhető szervita emlékek felkutatása. Ezen források feltérképezése mindig nagy kívánni valókat, hiszen teljességre ezen a téren nem lehet törekedni. Az érdekes és hasznos könyvek közül nehéz bármelyiket is kiemelni. Eger és a pesti rendház történetének kutatásánál a részletekből is sok kiolvasható, mint például a már említett Rexa Dezső budapesti témájú írásai.

Célom a fent nevezett rend vonatkozásában, annak bemutatása volt, hogy egy viszonylag kis rend is mennyire szerteágazó tevékenységet folytatott. Sajnos nem tudtam bizonyítani a szervita iskolák létét, de mivel ez nem is esik az adott kutatás időkeretébe, elfogadtam az előző publikációk eredményeit. A makói fiúinternátus, a hadikórház, patika fenntartása, kegyhelyek ismertté tétele, népmisziók tartása, új templomok és rendházak építése, részvétel plébániák kiépítésében, tanyapasztoráció, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Kiépítették harmadrendjüket is, mely több mint 1500 tagot számlált. Hitbuzgalmi szervezeteket is alakítottak, és segítettek megalapítani egy magyar szervita női kongregációt is. A kegyhelyeken a Mária-tisztelet új formáit honosították meg, mint a Fájdalmas Anya és a Hétfájdalmú Szűz tisztelete, de mivel ez inkább a barokk korszakába tartozik, ezért ezt behatóbban nem taglaltam. A rend tevékenységének meghatározásával igyekeztem rámutatni arra a tényre, hogy a szerviták kegyhelyeik által igen széles néprétegekkel kerültek kapcsolatba. A kegyhelyek látogatottsága rendkívül magas volt, éves szinten több mint százezer embert érintett még a legóvatosabb becslések szerint is, ami szentévek, alkalmával akár a félmilliót is meghaladhatta.

Mivel kutatásom elsődleges tárgya a szervita rend férfi ága, ezért a méltatlanul elfeledett női ágat teljes mélységében nem vizsgáltam, de igyekeztem bemutatni tevékenységüket és átfogóan vázolni rövid történetüket.

A kutatás természetesen akaratlanul is túlmutat mind a megjelölt korszakhatárokon, mind magán a szervita renden. Mivel a rend történetét senki sem írta meg korábban, ezért fontosnak tartottam, hogy legalább vázlatos szinten feldolgozzam a dualizmus előtti korszak történetét is. A feloszlás utáni időszak pedig azért fontos, mert a kutatás közben olyan tények kerültek napvilágra, melyek az egész magyar katolikus szerzetesség illegális

tevékenységére és ezen belül is a szervitákra vonatkozóan teljesen új tényeket tárnak fel, és a rend történetének jobb megértését szolgálják. Ezeknek az anyagoknak szervita szempontból történő vizsgálatra eddig még nem került sor, ezt a hiányt igyekeztem jelen munkámban pótolni.

III. A disszertáció fontosabb megállapításai, új tudományos eredmények

A szerviták létszámukat tekintve hazánk területén a kisebb rendek közé tartoztak. Az adott korszakban ez volt a rendnek a legkeletibb tartománya. Maga a Szervita Rend világviszonylatban nem tartozik a legkisebb rendek közé, Olaszországban hét rendtartományuk is van, ahol létszámuk meghaladja a mindenki által ismert Szent Benedek rendjének létszámát. Rómában a Szent Péter bazilikában a kupola alatti fülkében négy közismert Szent szobra van elhelyezve, melyből kettő szervita. Falconieri Szent Julianna (1270-1341), és Benizi Szent Fülöp (1233-1285). A szerviták legfőbb előjárója a prior generális, Rómában székel a rend központi házában a San Marcello-ban. A szerviták, Szűz Mária Szolgái (O. S. M.) rendje az egész világot behálózza, hisz nem csak Európában (Ausztria, Németország, Belgium, Anglia, Skócia, Írország, Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Magyarország) de Amerikában (Kanada, Egyesült Államok, Mexikó, Jamaica, Kolumbia, Venezuela, Brazília, Uruguay, Chile, Argentína) Afrikában, (Tanzánia, Mozambik, Sváziföld, Lesotho, Dél-Afrika) Ázsiában (India, Burma) és Ausztráliában is vannak rendházaik. Különösen jelentősek a Mexikóban és Egyesült Államokban élő szervita közösségek. A szerviták 1982-ben ünnepelték 750 éves évfordulójukat, és nagyon jelentős történelemmel rendelkeznek.

A szervita rend magyarországi kolostorai mindig is részét képezték egy nagyobb egységnek és az egyetemes katolikus egyháznak. A szerviták rendje pápai jogú szerzetesrend. Megállapítható, hogy a szerzetesség a katolikus egyházat sokkal színesebbé teszi, mert mint részben önálló szervezetek, kiegészítik az egyházmegyék csak plébániai lelkigondozásra szakosodott papságát. A szerviták 1644-től napjainkig jelen vannak hazánkban. Bár II. József három rendházukat is bezárta, a rend ezt is túlélte. A fennmaradt másik három rendházban tovább tevékenykedtek, melyből egyet, vagyis Fraknót a trianoni határok átrendeződése miatt veszítettek el. A lelkipásztorkodás nem olyan látványos, mint egy iskola, kórház vagy más szociális intézmény, de lényegében ez az egyház elsődleges küldetése, így bár a történelemtudomány mostoha gyermekként kezeli ezt a kérdést, ez talán megmagyarázza,

eddig miért nem foglalkoztak a szervitákkal. Társadalmi szempontból egyáltalán nem lebecsülendő, hogy a katolikus hívek a kegyhelyeket gyakran felkeresték, a szerviták így az egész magyarság többségét kitevő lakossággal kapcsolatba kerültek. Bár kevesen voltak, és nem csak ők tartottak fenn kegyhelyeket, de azon belül egy sajátos lelkesítést képviseltek, ami inspirálta a barokk korszak sok templomának belső berendezését, új templomok titulását. A hét törrel átszúrt szívű Madonna szobrok hatásukra terjedtek el.

Nem igaz az feltevés, mely szerint a rend nem törekedett aktívan bekapcsolódni a szociális munkába. Hadikórházuk története teljesen feledésbe merült. A makói fiúinternátusuk is bizonyítja, hogy próbálkoztak a kegyhelyek gondozásán kívül más szolgálattal is. A rendnek széles, 1500 főt meghaladó harmadrendi mozgalma volt. Ezen világiak szoros kapcsolatban álltak a renddel. Lelki gondozásukra nagy hangsúlyt helyeztek. Még ennél is több személyt foglalt magába a szervita skapuláré mozgalom. A rend férfi ága áldásosan közreműködött női kongregáció létrehozásában, mely szociális téren is sokat tett Magyarországon. Intézményeik sorában iskolák, óvodák, nevelőintézet, szeretetházak öregeknek, árvaházak sora szerepel.

A Makkosmárián még 1950-ben is folyó építkezés is bizonyítja, hogy a rend a legutolsó pillanatig próbált eleget tenni küldetésének.

Az 1950-es feloszlásra már nyolc rendházuk volt, amiből négy kegyhely, és folyamatban volt egy újabb alapítás is Budapesten a Péter-hegyen.

A disszertáció elkészítése közben sok új és érdekes kérdés vetődött fel, melyek feltárására terjedelmi okokból, illetve a kutatás időigényes volta miatt nem került bele e munkába. A rend legkorábbi története hazánkban, vagy a nővérek részletes történeti feldolgozása szintén megérdemelné a figyelmet.

IV. A témában megjelent publikációk:

A szervita rend története Makón. In: Egyháztörténeti Szemle. 2007. 2. sz. 100-112.

A szervita rend megtelepedése Makkosmárián a rend feloszlásáig. In: Fejezetek a tegnapivilágából. Tanulmányok. Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványa. 2009. 247-264.

A szervita rend hadikórháza Pesten 1914-1918 között. In: Budapesti Szemle. /Megjelenés alatt./

V. A disszertáció témakörében elhangzott előadások:

A szervita rend megtelepedése Makkosmárián a rend feloszlásáig. Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Programjának 2008. június 16-17-i „Mégy-e előre, fajzatom?” avagy kandeláberek a magyarság útján a 19–20. században című konferenciája.